

KO E HONO KOLE KI HE FAMILY COURT (FAKAMAAU'ANGA FAKAFAMILI) HA TU'UTU'UNI KE MALU'I KOE KO E FEINGA'I KE KE HAO MO MALU PEA MO HO FAMILI

Ko ho'o loto mo tali ke fai ha me'a ke ta'ofi 'aki 'a e tokotaha 'oku ne taa'i mo fakamamahi'i 'a ho'o mo'ui, 'oku lava ke fai ia 'i ha'o lotolahi mo lototo'a ke fakahoko. 'E tokoni ha tu'utu'uni malu'i mei he fakamaau'anga (protection order) ke malu'i mo haofaki'i ai koe mo ho'o fanau mei he nunu'a 'o e nofo vakovi fakafamili.

Manatu'i 'oku 'ikai ko koe pe 'oku hoko ki ai 'a e me'a ni he 'oku toko lau afe tupu 'a e kakai 'i Nu'usila ni kuo nau lava 'o kole ha tu'utu'uni malu'i mei he Fakamaau'anga pea tali. 'I hono ta'ofi 'o e mo'ui vakovi fakafamili, ko 'ene lelei ange ia kiate koe mo ho'o fanau, toenga 'o e famili pea pehe foki ki he tokotaha koia 'oku ne fai 'a e ta mo e fakamamahi'i Ko e tohi ni 'oku fakamatala'i atu ai 'a e founa ki hono kole ha tu'utu'uni malu'i 'i he Fakamaau'anga Fakafamili pea mo hono ngaahi 'aonga kia koe pea mo ho famili. 'E toe 'oatu heni mo ha fakahinohino ki he ngaahi feitu'u 'e ala ma'u mei ai ha tokoni mo ha pou pou ki ho'o ngaahi feinga 'e fiema'u ke fai 'i he fakamaau'anga.

Manatu'i kapau 'oku ke ongo'i pe 'ilo 'e hoko ha fa'ahinga faingata'a pe fakatu'utamaki kiate koe, pea ke telefoni (ta ki he fika 111) pea 'e vave 'a 'enau tali.

Ko e ngaahi tefito'i me'a 'eni 'e fakamahino atu he tohi ni:

- Ko e ha 'a e domestic violence pe ko e vakovi he nofo fakafamili
- ko e ha 'a e protection order pe ko ha tu'utu'uni malu'i mei he fakamaau'anga
- ko hai 'e malu'i 'e he tu'utu'uni malu'i mei he fakamaau'anga
- ko hai 'e lava ke ne kole ha tu'utu'uni malu'i
- Ko e founa ke fai 'aki 'a e kole tu'utu'uni malu'i
- ko e faikehekehe 'o ha tu'utu'uni malu'i fakavavevave (urgent) mo ha tu'utu'uni malu'i 'oku 'ikai fakavavevave (non-urgent)
- ko e fiema'u ke 'i he Fakamaau'anga
- ko hono 'uhinga mo e ngaahi ouau 'o e tu'utu'uni malu'i
- Ko e ha e ngaahi me'a 'e hoko kapau 'e maumau'i 'a e tu'utu'uni malu'i
- ko e ngaahi me'a 'e hoko 'o kapau 'oku ke loto ke ke kei nofo pe mo e tokotaha koia na'e ke kole ke malu'i koe mei ai (respondent).
- Ko e ngaahi to'onga mo e 'ulungaanga 'oku tupu mei ai ha mo'ui mamahi pe fakamamahi'i 'o ha taha
- ko hono fokotu'utu'u ha founa ke tauhi 'aki 'a ho'o fanau
- Ko e ha 'a e property orders pe ko ha ngaahi tu'utu'uni mei he fakamaau'anga 'o fekau'aki mo ha koloa
- ko e ngaahi founa 'e lava ai 'e he tu'utu'uni malu'i mei he fakamaau'anga ke tauhi pe tokanga'i 'a ho'o fanau
- ko e ngaahi tokoni mo e pou pou ta'etotongi ma'au pea mo ho'o fanau
- ngaahi founa ke ma'u atu ai mo ha ngaahi fakamatala pe fakahinohino, pou pou mo ha fale'i

KO E HA 'A E NOFO VAKOVI FAKAFAMILI ?

Ko e domestic violence 'e ala hoko ia 'i he:

Fakamamahi'i fakasino (physical abuse): fa'ahinga to'onga 'o hange ko e tuki, ta mo e 'aka Pa'usi'i 'o e ngaahi ouau tapu 'i he va 'o e tangata mo e fafine: ko fakalave pe ala ki ha taha 'oku 'ikai loto ki ai

Fakamamahi'i 'aki 'a e to'onga pe 'ulungaanga (psychological abuse): 'o hange ko 'eni, ko hono muimui'i ha taha, maumau'i ha koloa, fakamanamana'i ke fai ha ta pe ke fakamamahi'i, fakatanga'i, fakailifia'i pe ko e fakamanamana. 'E lava ke kau mai ki ai mo e feinga ke pule'i ho'o mo'ui 'aki 'a hono fakamo'ulalao'i koe pe ko e faitu'utu'uni ki ho'o pa'anga, taimi, me'alele pe ko ho'o feohi mo fetu'utaki mo ho ngaahi kaume'a pe famili ke hoko ia ko hono pule'i koe. Kapau ko e ngaahi to'onga ni 'oku fai ia 'o sio tonu ai 'a e fanau, 'e lava ke lau 'eni ko 'ene fakamamahi'i 'a e fanau.

KO E HA 'A E PROTECTION ORDER?

Ko e protection order ko ha tu'utu'uni ia 'oku fai 'e ha fakamaau ke malu'i koe mei ha ngaahi me'a 'oku fai pe hoko 'i ha nofo vakovi fakafamili.

'E lava 'e he fakamaau ke fai ha'a ne tu'utu'uni pehe ni 'o kapau kuo ne tui mo 'ilo pau kuo: 'osi hoko ha vakovi fakafamili, pea 'oku fiema'u 'a e tu'utu'uni ke ne malu'i koe mo ha fanau iiki 'oku nau nofo mo koe mei he tokotaha koia 'oku ne fakatupu 'a e vakovi.

KO HAI IA 'E MALU'I 'E HE TU'UTU'UNI MALU'I 'A E FAKAMAAU'ANGA?

Ko e tu'utu'uni malu'i 'oku fai ia ke malu'i koe pea mo ha fanau si'i hifo 'i he ta'u 17 pea 'oku nau nofo mo koe (kapau ko koe 'oku tu'utu'uni ke malu'i) mei he:

- Tokotaha koia 'oku ne fakatupu 'a e vakovi (respondent) pea
- kapau 'e fiema'u ke fai, ko ha toe taha pe (associated respondent) 'oku faka'ai'ai ia 'e he tokotaha 'oku ne fakatupu 'a e vakovi ke ne fai ha ngaahi 'ulungaanga tatau moia kiate koe mo ho'o fanau iiki.

'E lava foki 'e he tu'utu'uni malu'i ke fakakau mai ki ai mo ha ni'ihii 'e fiema'u ke malu'i kinautolu mei he tokotaha 'oku ne fakatupu 'a e vakovi 'o kapau 'e hiki'i mo honau hingoa 'i he kole 'o ha tu'utu'uni malu'i - 'o hange ko ha'o fanau lalahi, hoa fo'ou pe ko ha tokotaha 'oku mou nofo fakataha ha fale nofo totongi (flatmate), 'o kapau 'e ala hoko ha fakatu'utamaki kiate kinautolu mei ha tokotaha 'oku ne fakatupu 'a e nofo vakovi.

KO HAI 'E LAVA 'O KOLE TU'UTU'UNI MALU'I?

Ke lava 'o kole ha tu'utu'uni malu'i mei he Fakamaau'anga, kuo pau ke 'i ai ha'o kaunga fakafamili mo e tokotaha 'oku ne fakatupu 'a e vakovi. Ko e kaunga fakafamili 'oku kau ai 'a e:

- Ongo me'a mali
- ongo me'a nonofo kae 'ikai mali
- tangata 'oku nonofo mo ha tangata pea mo e fefine 'oku nonofo mo ha fefine (gay and lesbian).
- Ongo tangata kuo na 'osi mali pe ongo fefine kuo 'osi mali fakalao pe civil union
- ongo matu'a mo 'ena fanau
- ko ha ni'ihii mei ha famili pe kainga
- ko ha ni'ihii 'oku nau nofo fakataha 'i ha fale pe ko fale nofo totongi (flat)
- ko ha ni'ihii 'oku nau mo'ui fe'ilongaki mo vaofi neongo pe 'oku nau nofo fakataha pe 'ikai.

KO HONO KOLE 'O HA TU'UTU'UNI MALU'I

'I hono kole 'o ha tu'utu'uni malu'i, 'e fiema'u ke fai 'a e tohi kole ni ki he Family Court pe Fakamaau'anga Fakafamili ofi taha. 'E fakapotopoto ange ke kumi ha tokoni mei ha loea pe ko e **senita ma'u'anga tokoni fakalao** (Community law centre) he feitu'u 'oku ne nofo ai ke fakafonu 'a e foomu tohi kole, pea mo hiki 'a ho'o fakamatala mo fakafuakava'i ke fakamahino ai 'a e uHINGA 'oku fiema'u ai ke malu'i koe.

Kapau 'oku 'ikai ha'o loea, vakai ki he Tohi Telefoni Yellow Pages he kongā 'oku 'ulu'i tohi ko e

“Lawyers” mo e “Barrister & Solicitors” pe ko e 'initaneti 'i he www.familylaw.org.nz. Vakai'i foki na'a ala lava ke ma'u atu ha tokoni fakapa'anga (legal aid) ki he ngaahi fakamole he ngaue'aki 'o e loea

'E lava ke ma'u atu 'a e ngaahi foomu ke fai 'aki 'a e tohi kole mo e ngaahi fakahinohino ke fai 'aki 'a hono fakafonu mei he Fakamaau'anga Fakafamili pe ko e uepisaiti 'a e Fakamaau'anga Fakafamili: www.justice.govt.nz

KO E HA 'A E ME'A KEU FAI KAPAU 'OKU OU FIEMA'U HA TU'UTU'UNI MALU'I FAKAVAVEVAE?

Kapau 'oku ke fiema'u ha malu'i he vave taha, 'e lava ke ke fai ha tohi kole malu'i **without notice**. 'Oku 'uhinga 'eni ia ke 'oua na'a fakahoko ki he tokotaha koia ke malu'i koe mei ai, kuo ke 'osi fai ha tohi kole malu'i kae 'oua leva kuo 'osi tali 'e he Family Court ia ke 'oatu hao malu'i fakataimi (temporary protection order)

'Oku fa'a lava pe 'e he Family Court 'o tali ha kole malu'i fakataimi (temporary protection order) he 'aho pe koia 'oku fakahu atu ai. 'E 'ikai ke fiema'u 'e he Fakamaau ia ke ke 'alu ange ki he Fakamaau'anga ka 'e fai pe 'a 'ene tu'utu'uni 'o tuha mo e fakamatala 'oku ha 'i he tohi kole.

'E tali 'e he fakamaau 'o he Family Court ha kole malu'i fakataimi 'o kapau 'oku mahino kiate ia pea 'oku ne tui 'e hoko ha “fu'u faingata'a'ia lahi” kiate koe mo ho'o fanau 'o kapau 'e 'ikai ke ne tali he taimi pe koia 'a ho'o kole.

'E 'i ai foki 'a e taimi e ni'ihi 'e 'ikai tali ha kole malu'i fakataimi 'e he fakamaau 'o makatu'unga ia he ngaahi fakamatala 'oku 'oange 'i he tohi kole. 'E fakaha atu ke ke 'ilo 'o kapau 'e hoko ha me'a pehe pea te ke lava ai 'o fili pe 'e fakafoki 'a ho'o tohi kole pe te ke hoko atu 'o fai ha'o tohi kole malu'i “on notice” .

'E 'ave ha tatau 'o e tu'utu'uni malu'i fakataimi ki he tokotaha koia na'a ne fakatupu 'a e nofo vakovi fakafamili he 'osi 'a hono tali ke fakahoko. Pea 'e 'ave leva ha tatau 'o e tu'utu'uni malu'i ni ki he kau Polisi.

'E lava ke 'eke'i mo fakafepaki'i 'e he tokotaha 'oku malu'i koe mei ai (respondent) ha tu'utu'uni malu'i fakataimi. Ka 'o kapau 'e 'ikai ke ne fakafepaki'i ia he 'osi ha mahina 'e 3 'e hoko 'a e tu'utu'uni malu'i fakataimi ko e tu'utu'uni malu'i tu'uma'u mo faka'osi (final protection order). Ko e tu'utu'uni tu'uma'u mo faka'osi 'e fakamo'ui ia ke toki tamate'i pe 'i ha'o kole pe ko e kole 'e he tokotaha 'oku malu'i koe mei ai, ke tamate'i pea tali 'e he Fakamaau'anga.

'E FEFE KAPAU 'OKU OU FIEMA'U HA TU'UTU'UNI MALU'I TU'UMA'U MO FAKA'OSI PE 'OKU 'IKAI TEU FIEMA'U HA TU'UTU'UNI MALU'I FAKAVAVEVAE?

Kapau 'oku 'ikai te ke fiema'u ke fai ha kole fakavavevave, 'e lava ke ke kole 'a e malu'i ko e **on notice protection order application**. 'I he founa ko'eni 'e fakahoko ke 'ilo 'e he tokotaha 'oku malu'i koe mei ai, kuo ke fakahu ho'o tohi kole malu'i, kimu'a pea toki fai 'e he fakamaau 'a 'ene tu'utu'uni.

'E lava ke 'alu 'a e tokotaha 'oku malu'i koe mei ai ki he Fakamaau'anga 'o fai ha'a ne fakamatala ke 'oua 'e tali 'e he Fakamaau 'a e kole malu'i. Ka tali 'e he Fakamaau 'o fai ha'a ne tu'utu'uni 'e hoko ia ko e tu'utu'uni tu'uma'u mo faka'osi (final protection order) pea 'e fakamo'ui ia kae'oua kuo mo kole pea tali 'e he Fakamaau'anga ke tamate'i.

'E FIEMA'U KEU 'ALU 'O TU'U 'I HE FAKAMA AU'ANGA?

'Oku 'ikai ke fa'a fiema'u ia ke ke 'alu ki he Fakamaau'anga 'i ha kole ha tu'utu'uni malu'i fakataimi (temporary protection order).

'E ala fiema'u ke ke tu'u 'i he Fakamaau'anga 'o kapau 'oku ke kole ha tu'utu'uni malu'i “on notice” pe ko ha tu'utu'uni malu'i tu'uma'u mo faka'osi pe 'e 'alu 'a e tokotaha 'oku ke kole ke malu'i koe mei ai ki he Fakamaau'anga 'o fakafepaki'i 'a ho'o tohi kole.

'I ho'o a'u ki he Fakamaau'anga he 'aho ke fai ai 'a ho'o kole, fetu'utaki ki he 'enau kau ngaue ke nau fakahinohino atu 'a e founa ngaue 'a e Family Court pe Fakamaau'anga Fakafamili. Manatu'i 'e 'ikai lava ke 'oatu 'e he kau ngaue 'a e Fakamaau'anga ha fale'i fakalao kiate koe 'o

fekau'aki mo ho'o tohi kole. 'Oku mahino ki he kau ngaue he fakamaau'anga 'a e hono ngaahi faingata'a pea mo e mafatukituki 'i ha 'alu ange ki he Fakamaau'anga, koia ai te nau fie tokoni atu. Kapau 'oku ke manavasi'i na'a hoko ha fakatu'utamaki kiate koe lolotonga 'a ho'o 'i he Fakamaau'anga pea ke fakaha 'eni ki he kau ngaue pea te nau tokaga'i ke 'oua na'a hoko ha me'a pehe.

Ko hai 'e 'i he Fakamaau'anga?

Ko e kau ngaue pe, ko e Fakamaau, ko e tokotaha 'oku ke kole ke malu'i koe mei ai pea mo ho'o loea te nau 'i falehopo. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha kau sula pea 'oku tapu ke hu ki ai ha kakai kehe.

'E 'ikai ngata pe 'i ho'o loea, ka 'e lava ke ha'u hao kaume'a, kainga ofi pe ko ha taha pe ki he Fakamaau'anga ke pou pou'i koe 'o kapau 'e loto lelei ki ai 'a e Fakamaau.

'I he taimi 'e ni'ihii 'oku ngofua ke 'i he Fakamaau'anga Fakafamili 'a e kau faiongoongo ka 'oku 'ikai ngofua ke nau fa'u mo pulusi ha fakamatala ke lava ai 'o 'ilo koe mo ho'o fanau.

KO E HA 'A E ME'A 'E FAI MA'AKU 'E HE TU'UTU'UNI MALU'I?

Ko e tu'utu'uni malu'i 'e fakaha ai 'a e ngaahi tu'utu'uni 'e tapu ke maumau'i 'e he tokotaha 'oku kole ke malu'i koe mei ai.

KO E TU'UTU'UNI KE 'OUA NA'A FAI HA TO'ONGA FAKATUPU VAKOVI.

Ko e tu'utu'uni malu'i kotoa pe 'oku fakakau ai 'a hono fiema'u ke 'oua na'a fai ha to'onga ke tupu mei ai ha vakovi. 'Oku ne ta'ofi 'ai 'a e tokotaha 'oku ke kole ke malu'i koe mei ai, mei ha'a ne fai 'a e ngaahi me'a ni:

- Ko hano ngaahi kovi'i koe ('aki 'a hono ta, pa'usi'i pe ko ha to'onga pe 'ulungaanga ke ilifia ai) mo ho'o fanau
- Ko ha fakamanamana ke ne ta, pa'usi'i pe ko ha to'onga pe 'ulungaanga ke ke loto mamahi pe ilifia ai mo ho'o fanau
- maumau'i pe famanamana ke maumau'i ha'o koloa
- ko ha'a ne faka'ai'ai ha taha kehe ke ne fai ha ngaahi 'ulungaanga tatau kiate koe mo ho'o fanau.

TU'UTU'UNI 'OUA NA'A FETU'UTAKI ATU KIATE KOE

Ko e tokotaha 'oku ke kole ke malu'i koe mei ai ke 'oua:

- na'a 'alu atu ki ho 'api, ngaue'anga pe ki he feitu'u 'oku ke nofo ai
- 'e ma'unga nofo atu ki he ngaahi feitu'u 'oku ke fa'a 'alu ki ai 'o hange ko e ngaue'anga, feitu'u 'oku ke nofo ai, feitu'u 'oku ke ako ai
- na'a muimui'i koe
- na'a ne feinga ke ta'ofi 'a ho'o 'alu mo ho'o ha'u
- na'a telefoni, tohi fakatelefoni (text), 'imeili, tohi pe fax, pe ko ha'a ne fetu'utaki atu kiate koe 'i ha fa'ahinga founa pe

Ko e ngaahi tu'utu'uni ke ta'ofi 'a 'ene fetu'utaki atu kia koe 'e 'ikai lava ke fakahoko ia 'o kapau 'oku ke tali pe ke mo kei nofo fakataha.

Kapau 'e 'ikai ke nau hiki pe mavahe atu 'oku nau maumau'i 'a e tu'utu'uni malu'i pea 'e lava ke puke 'o ta tikite ko e maumaulao.

KO E NGAahi ME'A 'ENI 'OKU FAKA'ATAA PE NGOFUA

'E lava ke fai atu ha fetu'utaki 'a e tokotaha 'oku ke kole ke malu'i koe mei ai 'o kapau:

- 'oku hoko ha me'a fakafokifa pea 'oku totonu ke fai ai ha fetu'utaki
- ko e fetu'utaki 'oku fakangofua ia 'e ha tu'utu'uni 'a e fakamaau'anga hange ko ha tu'utu'uni fakaetauhifanau (parenting order) pe ko ha felotoi 'a kimoua 'a e ongo tauhi

- fanau ne 'osi fai ha fakamo'oni tohi ki ai
- ko ha fetu'utaki na'e 'osi fakangofua pe ia 'i he tu'utu'uni malu'i
- na'e fekau'i atu ke ke 'alu ki ha konifelenisi fakafamili (family group conference) 'o fakatatau mo e lao Children, Young Persons and Their Families Act 1989

NGAAHI TU'UTU'UNI MAKEHE

'E lava ke fai ha ngaahi tu'utu'uni makehe 'o hange ko hono fakamahino 'a e taimi mo e feitu'u 'e ngofua ai ke fetu'utaki 'a e tokotaha 'oku ke kole ke malu'i koe mei ai mo ho'o fanau. Fakaha ke 'ilo 'e ho'o loea 'a e ngaahi tu'utu'uni makehe 'e ala lava ke fakakau 'i ho'o kole.

TAPU HA ME'A FAKATUPU LAVEA

'I hano fai ha tu'utu'uni malu'i fakataimi (temporary protection) kuopau ke 'ave 'e he tokotaha 'oku ke kole ke malu'i koe mei ai ki he kau Polisi:

- Ha'a ne ngaahi laiseni me'afana
- ha ngaahi me'atau 'oku ne ma'u pea 'oku 'uhinga 'eni ki ha me'afana, me'afana 'ea (airgun), pekenene, ha me'atau 'oku fiema'u ke laiseni, mahafu pe ko ha 'one

Kapau 'e fakahoko ha tu'utu'uni tu'uma'u mo faka'osi (final protection order), 'e tamate'i ai pe mo e laiseni me'atau 'a e tokotaha koia 'oku ke kole ke malu'i koe mei ai.

Kapau 'oku ke 'ilo 'oku lava ke ma'u ha me'atau 'e he tokotaha 'oku fakatupu 'a e vakovi fakafamili, pea ke fakaha 'eni ke 'ilo 'e he kau polisi, kau ngaue he Fakamaau'anga Fakafamili pea mo ho'o loea.

NGAAHI POLOKALAMA KE TA'OFI 'A E TO'ONGA FAKATUPU MAMAHI

Ko e tokotaha koia 'oku ke kole ke malu'i koe mei ai 'e fiema'u ke ne kau he ngaahi polokalama ki he mo'ui faka'ehi'ehi mei he vakovi fakafamili. Ko e faingamalie ia ke nau ako mo 'ilo 'a e ngaahi me'a ni:

- Ko e vakovi fakafamili pea mo 'ene uesia 'a kinautolu 'oku hoko ki ai.
- Ko e ngaahi ouau 'o e lao Domestic Violence Act 1995
- ko e ngaahi 'ilo ke lava ai ha mo'ui faka'ehi'ehi mei he vakovi fakafamili pea mo e ngaahi founga ke fakahoko lelei ai ha fakakikihi pe ko ha ta'efemahino'aki 'i he kaha'u

KO E HA HA ME'A TEU FAI KAPAU 'E MAUMAU'I 'A E TU'UTU'UNI 'E HE TOKOTAHA KOIA KUO NE FAKATUPU 'A E VAKOVI FAKAFAMILI.

Telefoni leva 'i he vave taha ki he kau Polisi (ta ki he fika 111) 'o kapau 'oku ke ongo'i 'e hoko ha faingata'a kiate koe. Kapau kuo maumau'i 'e he tokotaha koia kuo tu'utu'uni ke malu'i koe mei ai, fakaha 'eni ki he polisi ofi taha he feitu'u 'oku ke nofo ai, 'i ha ma'u ha faingamalie, pe ko ho'o loea.

Ko e maumau lao foki 'o kapau 'e 'ikai ke muimui 'a e tokotaha 'oku malu'i koe mei ai ki he ngaahi tu'utu'uni kuo 'osi fai. Ka puke ia 'o ta tikite kuo pau ke 'i he fakamaau'anga koe'uhi ko e maumau lao.

Kapau 'e halaia 'a e tokotaha 'oku malu'i koe mei ai 'i he fakamaau'anga koe'uhi ko 'ene maumau'i 'a e ngaahi tu'utu'uni malu'i, 'e lava ke fakahu ia 'o ngaue popula 'o a'u ki he ta'u 'e 2.

'E LAVA KE MA'U HA TU'UTU'UNI KE MALU'I AU NEONGO 'OKU MA KEI NOFO FAKATAHA MO E TOKOTAHA 'OKU OU KOLE ME MALU'I AU MEI AI.

'Io. Kapau 'oku ke loto ke mo kei nofo fakataha ko e ngaahi tu'utu'uni 'oku ala fai ke 'oua na'a fai ha fetu'utaki mo koe 'e 'ikai ke fakakau mai ia he tu'utu'uni.

Kapau 'oku 'ikai te ke fiema'u ke mo kei nofo fakataha, 'e 'ikai fiema'u ia ke ke toe kole ha tu'utu'uni malu'i fo'ou. Fakaha ange pe ki ai kuo ke fokotu'u atu ke 'oua na'a ne toe fetu'utaki pe ala atu kiate koe. 'I he 'ene hoko ia, kuopau leva ke hiki atu 'a e tokotaha ni mei homou 'api.

Kapau 'e 'ikai ke hiki, 'oku totonu ke ke telefoni ki he kau Polisi he kuo nau 'osi maumau'i 'a e tu'utu'uni ke malu'i koe.

KO E HA HA ME'A 'E HOKO KAPAU 'E FAKAKINA'I PE MUIMUI'I AU ('A IA KO E NGAAHI TO'ONGA FAKATUPU MANAVAHE) KA 'OKU 'IKAI KO HA'A NE TAA'I PE TUKI AU?

Kapau kuo 'osi fai ha tu'utu'uni malu'i 'e 'ikai ngofua ke fakamanamana'i, fakatanga'i, fakamanavahee'i mo fakailifia'i koe, 'o tatau ai pe pe 'oku mo nofo fakataha pe 'ikai. Ko e tu'utu'uni malu'i ko hono malu'i ia koe mei ha'a ne taa'i koe pe ko ha'a ne ngaahi to'onga pe 'ulungaanga ke fakamamahi'i koe.

Kapau 'oku pehe 'a hono 'ulungaanga, ko 'ene maumau'i ia 'a e tu'utu'uni malu'i pea 'oku totonu ke ke fakaha ia ki he kau Polisi.

KAPAU KUO 'OSI MA'U HA TU'UTU'UNI MALU'I KO HAI 'OKU NE TOKANGA'I PE FETU'UTAKI MO 'EKU FANAU?

Koe'uhi ko e fiema'u 'e he tu'utu'uni malu'i ke 'oua na'a fai ha'a ne fetu'utaki atu kiate koe, ko e anga maheni, 'e 'ikai lava ke fai ha'a ne fetu'utaki mo e fanau 'oku nau nofo mo koe.

'Oku 'uhinga 'eni kapau 'oku 'i ai ha 'amo fanau mo e tokotaha 'oku malu'i koe mei ai, 'e tuku atu ke ke tauhi tokotaha kinautolu lolotonga 'a hono fakahoko 'a e tu'utu'uni malu'i.

'E lava ke fai ha fetu'utaki 'a e tokotaha ni pea mo e fanau 'o kapau:

- 'oku fakangofua ia 'i ha tu'utu'uni fakaetauhi fanau (parenting order) pe ko ha toe tu'utu'uni kehe mei he Fakamaau'anga, pe ko ha'o tohi aleapau pea mo e tokotaha ni fekau'aki mo hono tauhi 'o ho'omo fanau, pe
- kuo ke loto ke mo kei nofo fakataha mo e tokotaha 'oku malu'i koe mei ai.

Kapau 'oku ke 'ilo'i 'e hanga 'e he tokotaha 'oku malu'i koe mei ai ke fakalavea'i 'a e fanau pe ke 'ave fakamalohi'i kinautolu, fakaha 'eni he vave taha ki he kau Polisi pea mo ho'o loea.

KO E TU'UTU'UNI KI HONO TAUHI 'O E FANAU

Lolotonga 'a hono kole ha tu'utu'uni malu'i 'e lava foki ke toe kole ki he Family Court pe Fakamaau'anga Fakafamili ke fai ha tu'utu'uni ki hono tauhi 'o e fanau (parenting order). Ko e tu'utu'uni 'eni ke fakamahino ai pe ko hai te ne tauhi 'a e fanau 'i he 'aho ki he 'aho pea ko hai 'e lava ke fetu'utaki mo kinautolu. 'E lava foki mo e tokotaha 'oku ne fakatupu 'a e vakovi fakafamili ke ne fai ha kole 'o ha tu'utu'uni ki hono tauhi 'o e fanau.

Ke lava 'a e tokotaha 'oku ne fakatupu 'a e vakovi ke fetu'utaki mo e fanau kuo pau ke 'ilo mo fiemalie lelei 'a e Fakamaau 'e 'ikai ha me'a 'e hoko ki he fanau 'o ka fai ha fetu'utaki pehe. 'E lava ke tu'utu'uni 'e he Fakamaau 'e toki ngofua ke fetu'utaki 'a e tokotaha ni pea mo e fanau 'o kapau 'e fai 'eni lolotonga 'oku 'i ai ha tokotaha lahi kehe. 'E fakamahino 'i he tu'utu'uni ki he tauhi 'o e fanau (parenting order) 'a e taimi ke fai ai ha fetu'utaki 'a e tokotaha 'oku malu'i koe mei ai pea mo e fanau.

KO E HA 'A E NGAAHI TU'UTU'UNI KI HE KOLOA (PROPERTY ORDERS)

Kapau 'oku ke loto ke ke nofo 'i ho 'api pe ko ha'o hiki mo 'ave 'a e ngaahi naunau fale mo koe, 'e lava ke ke kole ha tu'utu'uni ki he koloa (property orders).

Ko e tu'utu'uni ki he koloa 'oku mahino ai pe ko hai 'e nofo 'i ha fale nofo'anga pe fale nofo totongi pea ko hai te ne ma'u 'a e naunau fale 'o hange ko e televisone pe ko e sitelio. Ko e ngaahi naunau fale koia 'oku fai 'a e tu'utu'uni ki ai 'e hiki fakahokohoko ia 'i he tu'utu'uni. 'E fai 'e he fakamaau ha'a ne tu'utu'uni ki he koloa (property order) 'o kapau 'e fiema'u ke fai ia ke malu'i 'aki koe pe ko e fai ia ke taau mo e ngaahi fiema'u 'a ho'o fanau. 'Oku fa'a lava ke kole ha tu'utu'uni ki he koloa he taimi tatau pe mo hono kole ha tu'utu'uni malu'i pea 'e lava ke fakahoko ia 'e ha Fakamaau 'o 'ikai ke fiema'u ke tala ke 'ilo ki ai 'a e tokotaha 'oku kole ke malu'i koe mei ai.

Ko e tu'utu'uni pe ko hai 'e nofo he 'api nofo'anga.

Ko e tu'utu'uni pe kohai 'e nofo he 'api nofo'anga (occupation order) 'oku ne 'oatu 'a e totonu ke ke nofo 'i he fale pe ko e 'api nofo totongi 'oku ne nofo ai he taimi ni. Ko e tu'utu'uni ia te ne fakatapui 'a e tokotaha 'oku ke kole ke malu'i koe mei ai ke nofo ai ta'e ma'u ha ngofua meia te koe.

Ko e tu'utu'uni fekau'aki mo e nofo totongi (tenancy order) 'e fakaha ai 'e 'ikai ke kei hoko ko ha tokotaha ke mou nofo totongi (tenant) fakataha pea mo e tokotaha 'oku ke kole ke malu'i koe mei ai. 'E lava ke ke kei nofo pe koe ai ka 'e fakatapui 'e he tu'utu'uni fekau'aki mo e nofo totongi ke nofo ai 'a e tokotaha ni.

Kapau 'oku 'osi fai ha tu'utu'uni ki he 'api nofo'anga (occupation order) pe ko e 'api nofo totongi (tenancy order), kuo pau ke mavahe 'a e tokotaha 'oku ne fakatupu 'a e vakovi mei he tu'asila 'oku 'asi he tohi tu'utu'uni. Kapau 'e kei nofo atu pe he tu'asila koia, fakaha ki he kau Polisi pea 'e fakamafai'i 'e he Fakamaau'anga Fakavahe (District Court) ha tohi taki pea 'e lava 'e he kau Polisi 'o taki 'a e tokotaha ni. 'E lava foki ke ta tikite ko e halaloto'api pea kapau 'e halaia 'o mo'ua 'e lava ke fakahu pilisone ia he mahina 'e 3.

Tu'utu'uni fekau'aki mo e naunau fale

Kapau 'oku ke fiema'u ke ke nofo he 'api nofo'anga, 'e lava ke ke fai ha tohi kole ki he Fakamaau'anga Fakafamili ke fai ha tu'utu'uni ki he naunau fale (ancillary furniture order) ke lava ia ke tuku 'a e ngaahi me'a ngaue faka'api mo e naunau fale 'i he 'api nofo'anga. 'Oku tatau ai pe pe koe naunau fale ko'eni ko e naunau 'a e tokotaha kuo tu'utu'uni ke malu'i koe mei ai.

KO E NGAAHI AKO MO E TOKONI MA AKINAUTOLU 'OKU UESIA 'E HE MO'UI FAINGATA'A'IA TUPU MEI HE TA PE PA'USI' KINAUTOLU 'I HONAU NGAAHI 'API.

'E lava ke ke kau pea mo ho famili he ngaahi ako ta'etotongi mo fakapulipui pea mo e ngaahi tokoni mei he Fakamaau'anga Fakafamili.

Ko e ngaahi polokalama ni 'e tokoni ia ke ke lotolahi pea ke malava pea mo ho'o fanau 'o matu'uaki 'a homou ngaahi faingata'a'ia pea ke mou fakalaka atu mei ai. Ko e me'a mahu'inga taha ko hono fakahinohino'i koe ke ke 'ilo 'a e ngaahi me'a ke fai ke 'oua na'a ke kei mo'ui mamahi 'i he kaha'u. 'E 'oatu 'i he polokalama ni 'a hono fakaikiiki 'o e ngaahi me'a 'oku hoko he mo'ui mamahi he nofo vakovi fakafamili, ko hono ngaahi nunu'a pea mo fakahinohino'i 'o e ngaahi tu'utu'uni malu'i.

'Oku 'i ai 'a e ngaahi polokalama ma'ae fanau ke nau 'ilo'i mo matali 'a e nunu'a 'o e nofo vakovi fakafamili. Neongo ko e ngaahi polokalama 'eni ki he ngaahi me'a mafatukituki ka 'oku fa'u ia ke fetuiaki mo malie kae lava ke sai'ia 'a e fanau ke nau kau ki ai.

'Oku kehe 'a e polokalama ma'au mo e fanau pea mo e ngaahi polokalama ke 'alu ki ai 'a e tokotaha koia 'oku ne fakatupu 'a e vakovi fakafamili pea tu'utu'uni ke malu'i koe mei ai.

Kapau 'oku ke fie kau 'i ha polokalama pe 'oku ke pehe 'e 'aonga ha polokalama ki ho'o fanau, pea ke fakaha ia ki ho'o loea pe ko e kau ngaue 'a e Fakamaau'anga Fakafamili pea te nau fakapapau'i 'oku lava ke ke kau ai 'i ha feitu'u ofi atu.

KO FE HA FEITU'U 'E TOE MA'U MEI AI HA FAKAMATALA, POUPOU PE FALE'I FEKAU'AKI MO E NGAahi TU'UTU'UNI MALU'I? FAKAMAAU'ANGA FAKAFAMILI

'E toe ma'u atu ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo e ngaahi tu'utu'uni malu'i, lao pea mo e nofo mamahi fakafamili mei he uepisaiti 'a e Fakamaa'u'anga Fakafamili www.justice.govt.nz/family pe fetu'utaki ki he Fakamaa'u'anga Fakafamili ofi taha.

KAU LOEA

'E lava ke tokoni atu 'a ho'o loea ke vakai'i pe koe ha 'a e ngaahi tu'utu'uni malu'i 'oku totonu ke kole pea mo e founa ke fai 'aki. 'Oku tonu ke mo fengaue'aki ke 'ilo 'a e me'a koia hono hoko mo totonu ke fai.

Fili ha loea 'oku ne 'ilo mo taukei mo e lao Domestic Violence Act pea mo e Family Court. Vakai ki he tohi telefoni lanu engeenga (Yellow Pages) pe 'i he www.familylaw.org.nz pe ko ha 'eke ki he Family Court, Sosaieti Fakavahe 'a e Kau Loea pe ko e senita fale'i fakalao 'oku tu'u he feitu'u ofi taha atu kia koe.

Ko e ngaahi senita tokoni fakalao 'oku nau tufaki atu 'a e ngaahi fanongonongo mo e fale'i fakalao he founa ma'ama'a pe ta'e totongi.

KO E TOKONI FAKAPA'ANGA 'A E PULE'ANGA KE TOTONGI 'A E FAKAMOLE KI HE LOEA (LEGAL AID)

Kapau 'oku si'isi'i 'a ho'o pa'anga 'oku ma'u ke tauhi 'aki koe, 'e tokoni atu 'a ho'o loea ke kole ha tokoni fakapa'anga mei he pule'anga (legal aid) ke totongi 'aki 'a e konga pe ko hono kotoa 'a ho mo'ua ki he loea.

'Oku 'ataa ki ha taha 'oku ne fiema'u ke ngaue'aki ha loea ke kole 'a e tokoni ko'eni 'o kapau 'e 'ikai ke ne lava'i hono fakapa'anga. 'I he taimi 'e ni'ihii 'e fiema'u ke ke totongi fakafoki ha konga pe ko hono kotoa 'o e tokoni 'e 'oatu.

'E lava ke ke kole ki ho'o loea ha fakamatala pe fakahinohino ki he tokoni fakapa'anga ni pe ko hono ma'u ia mei he va'a 'o e Legal Services Agency ofi taha (vakai ki he ngaahi peesi lanu pulu 'i mu'a 'i he tohi telefoni) pe ko 'enau uepisaiti www.lsa.govt.nz

TEU MA'U TOKONI MEI FE?

'Oku mahu'inga ke 'i ai ha'o ngaahi fokotu'utu'u pau ke ke hao mo malu ai mo ho famili mei he pea ke mou 'ilo mo ha ngaahi founa kehe ange ke ta'ofi 'aki 'a e ngaahi to'onga 'oku hoko ai 'a e mo'ui mamahi he nofo faka'api. Vakai ki he tohi telefoni pea mo e uepisaiti www.familyservices.govtnz/directory he 'oku 'asi ai 'a e hingoa 'o e ngaahi kautaha kehekehe 'e lava ke nau tokoni atu ki ha'o fokotu'utu'u pe mou nofo hao mo malu. 'Oku hiki ia he konga 'oku faka'ulu'i tohi ko e Family Services Directory.

Ko e ni'ihii 'o e ngaahi feitu'u ni 'oku kau ai 'a e:

NGAAHI FALE HUFANGA MA'AE KAKAI FEFINE (WOMEN'S REFUGE)

Ko e ngaahi fale hufanga ni 'oku nau ava he houa 'e 24 kotoa pe ke tokoni ki he kakai fefine 'oku nau ongo'i faingata'a'ia 'i ha nofo vakovi fakafamili. Telefoni ki he Ngaahi Fale Hufanga ni 'i he 0800 REFUGE ke ma'u mei ai ha tokoni. Te nau lava 'o pou pou'i koe 'aki 'a hono:

- Ma'u atu ha feitu'u hao mo malu ke ke nofo ki ai mo ho'o fanau 'o kapau 'e fiema'u
- 'oatu 'a e ngaahi fakahinohino mo e fale'i fekau'aki mo e lao Domestic Violence Act, ngaahi tu'utu'uni fakalao ke malu'i koe pea mo e founa ngaue 'a e fakamaa'u'anga.

- Tokoni atu ke ma'u ha'o loea
- fakahoko ho'o ngaahi fakamatala ki he kau polisi
-
- Fa'u'fa'u ha'o fokotu'utu'u pau ke ke hao mo malu ai mo ho'o fanau
- kumi atu ha ngaahi tokoni ma'au mei he ngaahi kautaha pe potungaue 'a e pule'anga 'oku lava ke nau tokoni atu 'o hange ko e Work and Income.

'Oku 'i ai 'a e kau ngaue fale'i (Women's Refuge Advocates) te nau lava 'o fakaha atu ha ngaahi tokoni te nau ala 'oatu ma'au pea mo pou'pou'i koe 'i ha'o fakakaukau'i 'o e ngaahi me'a te ke ongo'i faingata'a'ia ke fai. 'Oku 'ataa ke ke ma'u tokoni mei he Women's Refuge neongo 'oku ke kei nofo pe 'i 'api pe lolotonga 'a ho'o fakakaukau ke ke hiki ('o kau ai ha'o hiki ki honau ngaahi fale hufanga).

TOKONI KIA KINAUTOLU 'OKU NAU MO'UI FAINGATA'A'IA (VICTIM SUPPORT)

Ko e Victim Support ko e ma'u'anga tokoni ia 'e ma'u he meimei feitu'u kotoa pe ke tokoni'i fakanonga'i he taimi kotoa pe 'a kinautolu 'oku nau nofo faingata'a'ia tupu mei ha maumaulao. Telefoni ta'etotongi ki he 0800 VICTIM ke ma'u ha tokoni mo hao pou'pou. 'E lava ke nau fakaha atu 'a e ngaahi me'a te ke ala fai ke ke hao mo malu ai 'o kau ai 'a hono fakahinohino'i 'o e ngaahi tu'utu'uni fakalao ke malu'i koe pea moe founa ngaue 'a e ngaahi fakamaau'anga, ngaahi me'a te nau ala tokoni atu ai (kau ai mo ha ngaahi tokoni fakapa'anga).

KO E NGAHI FEITU'U KEHEKEHE

'E MA'U MEI AI 'A E NGAHI TOKONI KE TA'OFI 'A E MO'UI MAMAHI HE NOFO FAKAFAMILI.

'Oku 'i ai 'a e ngaahi kautaha mo e kakai kuo nau tali ke nau fengau'e'aki fakataha ke fakalele 'a e polokalama ke ako'i mo tokoni'i 'a e kakai lalahi pea mo 'enau fanau 'oku nau mo'ui faingata'a'ia tupu mei hono fakamamahi'i kinautolu he nofo fakafamili. 'Oku kau he polokalama ni 'a hono fakahinohino'i o e lao Domestic Violence Act 1995 pea mo e founa 'oku fakahoko 'aki 'a e ngaahi tu'utu'uni malu'i fakalao (protection orders). 'Oku nau toe fakalele mo e ngaahi polokalama ma 'a kinautolu kuo 'osi fai ha tu'utu'uni fakalao ke nau muimui ki ai koe'uhi ko 'enau fakatupu 'a e mo'ui mamahi 'i ha famili.

POTUNGAUE WORK AND INCOME

'E lava ke ma'u atu mei he potungaue Work and Income ha ngaahi tokoni fakapa'anga mo e ala me'a pehe.

